

In een aardbeving of een beurskrach

Valt er nog te flirten met het christendom? Is het voorbij? Is de toekomst aan de rooms-katholieke kerk, aan de verenigde protestantse kerken, of aan de evangelische bewegingen? Is religie enscenering of gezaaid licht? Of dient het woord 'God' eerst de steile hoogte van oudsher op te roepen, alvorens het religieuze gebrek kan worden hersteld? Dr. F. de Lange is hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit Kampen.

FRITS DE LANGE 12 april 1997, 0:00

Deze week in het debat over de toekomst der religie de ethicus Frits de Lange: “Het woord 'God' is verschrompeld tot cliché, stopwoord, het heeft een fetisj-karakter gekregen. God is de clubmascotte van christenen geworden, de herkenningmelodie van een parochiale subcultuur.”

De positieve waarde van het postmodernisme ligt in de ontdekking dat vele levensvormen naast elkaar kunnen bestaan, zonder dat ze in een onderdrukkende hiërarchie hoeven worden geperst. Maar postmodernisme is vaak niet meer dan de filosofische dronkenschap waarmee dat inzicht gevierd wordt. Al is de waardering voor verscheidenheid essentieel, we kunnen er niet bij blijven staan. Er zijn integrerende perspectieven nodig om de nieuwe werldsamenleving van een doel en een betekenis te voorzien. Zonder een zekere mate van levensbeschouwelijke integratie worden mensen ziek of gek, of sluiten zich op in een groepsideologie.

Er zijn visies nodig die ruimte bieden voor eenheid, zonder de verscheidenheid aan levensvormen en -waarden teniet te doen. Ik wil ervoor pleiten om die integrerende perspectieven met behulp van het oude symbool 'God' te construeren.

In een globale samenleving hebben individuen behoefte aan oriëntatie, motivatie en normering. De monotheïstische religies hebben in het verleden een rijk geschakeerde symbolenwereld geconstrueerd, waarin het woord 'God' een centrale rol vervult. Deze symbolen zouden - mits aangepast aan onze huidige wereld - nog steeds een belangrijke rol kunnen spelen. Nu het Verlichtingsgeloof in de alomvattende rede is getaand, stijgen de kansen weer voor religie. En nu religie haar exclusieve machtsaanspraken heeft moeten opgeven, is zij in staat haar taak als zingever beter dan ooit te vervullen. Die zingever zou van heilzame betekenis kunnen worden, als ze maar door voldoende moderne mensen wordt ondersteund en gedeeld. Religie is te belangrijk om alleen aan fundamentalisten over te laten.

Zelf kan ik in dit verband alleen voor de christelijke traditie spreken. Ik meen echter dat zij genoeg in huis heeft om aan individuen in onze gefragmenteerde cultuur een symbolisch kader te verschaffen, waarin zowel de globaliteit als de individualiteit het volle pond krijgt. Het christelijke monotheïsme is universeel van strekking en tegelijk gericht op de onvergelykbare waarde van het individu. Het kan de moderne mens helpen bij het construeren van een universele horizon voor zijn bestaan en stelt ons in staat het postmoderne 'multiversum' weer tot universum te maken.

Het woord 'God' is echter zijn oude glans kwijtgeraakt. Ik denk dat gelovigen daar zelf mede debet aan zijn. Zij hebben zich overgegeven aan het bijziende, antropocentrische denken van de moderne tijd. Zij hebben

het religieuze wereldbeeld comfortabel om zich heen gedrapeerd en het van zijn kosmische dimensies ontdaan. Hun hoogste doel in het leven is gelukkig te worden, de diepste vraag of God net zo bezorgd is om hun welzijn als zijzelf.

Onder druk van een subjectivistische cultuur hebben christenen ook hun religie gesubjectiveerd. Zo zijn zij het kosmische, theocentrische perspectief grotendeels kwijtgeraakt. “Waartoe zijn we op aarde? Om God te dienen en te verheerlijken”, werd zowel in de lijn van Calvijn als in die van Rome beleden. Hedendaagse christenen zijn echter vooral op aarde om zichzelf te ontplooien en daartoe hebben zij hun religie geïnstrumentaliseerd. De bijbel zegt: “Wat is het grootste gebod? Dat we God liefhebben en de naaste als onszelf” (Deut. 6:5; Math. 22:37). Veel christenen maken zich vandaag vooral druk om de omgekeerde vraag: of God hen wel genoeg liefheeft.

Dit religieuze deficit moet worden hersteld. Het woord 'God' is verschrompeld tot cliché, stopwoord, het heeft een fetisj-karakter gekregen. God is de clubmascotte van christenen geworden, de herkenningmelodie van een parochiale subcultuur. Het woord 'God' moet echter weer de steile hoogte, kosmische breedte en ontzagwekkende diepte van oudsher kunnen oproepen. God is het ultieme referentiepunt, van waaruit heel de werkelijkheid moet worden gezien. De wereld van christenen begint en eindigt dus niet bij henzelf en hun subjectieve interesses, maar bij de objectieve werkelijkheid van God. Christenen hebben, als het goed is, een theocentrisch wereldbeeld.

Het woord 'God' is natuurlijk van buitenaf gezien ook maar een symbool, een talige constructie. Het is, net als het conceptuele raamwerk waarin het zijn rol vervult, een menselijk produkt maar met een speciale functie. 'God' is de aanduiding voor die onbekende grootheid, die vooraf gaat aan alles

wat is, die alles omvat en alles overstijgt. Hij is het ultieme referentiepunt. Er is geen enkel fenomeen uit de ons omringende werkelijkheid dat aanspraak kan maken op diezelfde benaming. Het woord 'God' moet worden gereserveerd voor dat wat alle relativiteit - ook de relativiteit van de eigen religieuze traditie - transcendeert. Wie niet zo hoog wil inzetten bedrijft afgoderij, idolatrie. “Groter dan God kan niets gedacht worden”, schreef Anselmus in de 11e eeuw. Om er direct aan toe te voegen dat “God groter is dan wat ook maar gedacht kan worden”. De adembenemende taalconstructie 'God' kan niet tot leven komen zonder de ervaringen waarvan zij de uitdrukking is - de huiver en de verwondering om het besef dat de wereld uiteindelijk, in laatste analyse, een mysterie blijft. De ultieme betekenis van de kennis die we over ons universum vergaren, blijft ons ontglippen. Daar hoeven we niet per se een religieuze antenne voor te hebben; een gevoel voor kosmische verhoudingen helpt ook wel.

In een theocentrisch wereldbeeld verdicht dit mysterie zich tot een naam. De ultieme allesdoordringende werkelijkheid wordt 'God' genoemd. Hij wordt beschouwd als Schepper van al wat is. Hij heeft de kosmos tot aanzijn geroepen. Hij is de bron en de bestemming van alle leven. In de joodse en christelijke traditie wordt God vervolgens behalve als Macht ook als Liefde ervaren. Dat gebeurt niet zonder slag of stoot. In die specifieke, omstreden inkleuring van het portret van God spelen de verhalen van Israël en over Jezus een beslissende rol. Zij overtuigen mensen ervan dat het niet alleen goed is in God te gelóven, maar dat het ook goed is Hem te dienen. Het goede dat een mens kan verwachten komt immers uiteindelijk allemaal bij Hem vandaan. Hij is niet alleen de bron van alle leven, maar ook van het heil.

Door zich zo op God te richten, verleent het monotheïsme aan de wereld een centrum, een eenheidstichtend perspectief van waaruit zij zin en betekenis krijgt. Vanuit een integrerend, radicaal transcendent gedacht

concept van God kan ook de huidige, laat-moderne wereld religieus worden geïnterpreteerd.

Niets uit onze beperkte, menselijke ervaringswereld is het waard ultieme zin en betekenis aan ons leven te verschaffen. Daarin onderscheidt een religieuze interpretatie zich van wereldlijke vormen van zingeving.

'God' is de aanduiding van datgene, dat alles wat wij goddelijk zouden willen noemen overtreft en in zich bergt. 'God' is niet te concretiseren in de taal noch in de tradities van de religie. Ook het woord 'God' geeft niet meer dan een doorkijkje. Van dit radicaal transcendentalisme gaat een weldadige relativerende werking uit: welke levensvorm we ook kiezen, zij is nooit de Waarheid zelf; welk goed wij in ons leven ook nastreven, het Goede zelf is het niet, hoogstens een afspiegeling daarvan. Deze religieuze levenshouding is pluralistisch, niet monistisch. Levend vanuit een eschatologische opschorting van het eigen oordeel laat zij ruimte voor de polyfonie van het geschapen leven. Juist omdat God centraal staat en niet onze voorstellingen van Hem, moet elk religieus fanatisme worden uitgesloten. De globale samenleving zal zo nooit een theocratie kunnen worden.

De winst van het postmodernisme - positieve waardering van veelheid en verscheidenheid - kan worden behouden, zonder dat er een oeverloos relativisme ontstaat. De objectiviteit van God de Schepper zelf kan worden beschouwd als een verbindende brug tussen mensen, levenssferen en de natuurlijke omgeving waarin we leven. Deze religieuze overtuiging kan een integrerend perspectief op de wereld verschaffen, een basis voor een publieke moraal.

Waarom zou ik mij iets gelegen laten liggen aan een ander? Omdat wij beiden door God tot aanzijn werden geroepen en voor Zijn aangezicht

bestaan. Niemand zal in deze religieuze attitude een excuus kunnen vinden om haar ook dwingend aan anderen op te leggen. Integendeel, wie God werkelijk als absoluut transcendent verstaat, zal ook moeten erkennen dat zijn eigen religie moet worden gerelativeerd. Geen enkel deel van de werkelijkheid kan vanuit zichzelf aanspraak maken op het predikaat goddelijk, dus ook de symbolen van de religie niet.

Veel uit de christelijke traditie verdient, in de bezinning op het godsbegrip die ik voorsta, een herwaardering. De 16de en 17de eeuwse calvinisten bijvoorbeeld, hadden veel meer gevoel voor globale verhoudingen dan wij: Waartoe zijn we op aarde? Niet om ons onszelf te ontplooien of ons persoonlijke levensplan te verwerkelijken - maar om God te dienen en van Hem te genieten, zo beleden zij.

We kunnen echter niet bij de 16de eeuw blijven staan. Vier eeuwen moderne tijd hebben ons geleerd dat de samenleving mensenwerk is en de kosmos een produkt van een lange evolutie. Een theocentrische visie op de werkelijkheid dient op zijn minst compatibel te zijn met het hedendaagse wetenschappelijke wereldbeeld, wil het in een globale samenleving van betekenis kunnen zijn en niet tot de parochiale subcultuur beperkt blijven. Er zullen met het oog daarop nieuwe voorstellingen van God moeten worden ontwikkeld, naast of in plaats van de traditionele, wil het woord 'God' zijn relevantie kunnen herwinnen, als uitdrukking voor onze wereldervaring.

Twee correcties op de traditie dienen in dit verband te worden aangebracht. In de eerste plaats dient het besef dat het ter sprake brengen van God van a tot z mensenwerk is verdisconteerd te worden in het religieuze taalgebruik. Dat maakt een mens bescheiden. Wie spreekt over dat wat alle spreken te boven gaat, maakt gebruik van metaforen en analogieën, symbolische constructies, produkten van menselijke verbeelding. Ook 'God' is een

taalsymbool, al staat het voor een werkelijkheid die zichzelf aan die taal onttrekt.

Met de Franse schrijfster Simone Weil kan men zeggen dat spreken over God zo altijd een wachten op God is. Is er een God? Is er geen God? “Ik ben ervan overtuigd dat er geen God is in die zin dat ik er zeker van ben dat er niets is dat lijkt op wat ik kan bedenken als ik dat woord zeg.” Over God spreken is moeizame hermeneutische arbeid. Het is tasten in het donker naar Degene die je genadig tegemoet komt. Wie het spreken over God alleen maar letterlijk neemt, weet niet wat religie is.

Vervolgens: de belijdenis van God de Schepper dient met het huidige wereldbeeld in overeenstemming te worden gebracht. In bijbelse tijden leverde de mythologie het plaatje van de wereld, voor Augustinus was dat het neo-platonisme, voor Thomas van Aquino Aristoteles, voor de Verlichtingsdenkers ten slotte Newton. Voor ons 21ste eeuwers, is het de moderne wetenschap en haar evolutionaire wereldbeeld. De evolutietheorie levert, in de woorden van de Amerikaanse theologe Sallie McFague: our common creation story. Zij vraagt om een theologische duiding, die op zijn minst aansluit bij de huidige stand van de natuurwetenschap. De evolutietheorie beschouwt de globale samenleving als het voorlopige eindpunt van een wijdvertakte culturele evolutie, die op haar beurt weer ligt ingebed in een biologische en kosmische geschiedenis van miljoenen jaren. De theorie biedt een krachtig interpretatiekader, dat een appellerend antwoord geeft op de vraag hóe het tot hier toe met ons is gekomen. Waarom en waartoe we hier zijn, daarover zwijgt zij.

Daar zou religie bij kunnen helpen. De christelijke traditie zou de biologische, maar ook de culturele evolutie als een schepping van God kunnen duiden. Christenen zouden zo Gods creatieve aanwezigheid in de hedendaagse ontwikkeling naar een globaal wereldsysteem kunnen

veronderstellen. Dan zouden we Zijn kritische en heilzame presentie niet alleen in een zingende merel of in een aardbeving, maar ook in een wereldomspannend computernetwerk of een beurskrach kunnen ervaren.